

**В. А. Буднік**

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

## **КАНЦЭПТАСФЕРА І ГЕРОІ РАМАНА “ЧАКАЙ У ДАЛЁКІХ ГРЫНЯХ” І ПТАШНІКАВА**

Першая кніга апавяданняў і аповесцяў “Зерне падае не на камень” (1959), а таксама раман “Чакай у далёкіх Грынях” (1960) сталі адметным пачаткам творчага шляху Пташнікава-празаіка. Яны засведчылі прыхільнасць аўтара да вясковай тэматыкі, глыбокае веданне паўсядзённага побыту, звычаяў, псіхалогіі вяскоўцаў, а таксама здольнасць маладога пісьменніка грунтоўна і ўсебакова паказваць дыялектыку характараў, праўду рэальных абставін жыцця беларускай вёскі другой паловы 50-х гг. XX ст.

У першых аповесцях і апавяданнях І. Пташнікаў ставіў перад сабой задачу намаляваць чалавека максімальна набліжана да жыцця. Але ўжо ў рамане “Чакай у далёкіх Грынях” на першы план маладым празаікам вылучаецца характар чалавека, матывацыя яго паводзінаў, імкненне да псіхалагічнага аналізу. Раман “Чакай у далёкіх Грынях”, па нашым меркаванні, выклікае цікавасць менавіта пошукамі аўтарам сваёй творчай індывідуальнасці і пісьменніцкага стылю.

Падзеі рамана адбываюцца ў беларускай вёсцы ў сярэдзіне 1950-х гг. Гэта быў час, калі літаратура павінна была ўплываць на вырашэнне сацыяльных і вытворчых праблем і па-мастацку іх адлюстроўваць. Сельская гаспадарка і праблемы, звязаныя з ёй, нарэшце сталі ў большай ці меншай ступені прадметам адкрытага абмеркавання. Гэта быў час, калі літаратарам дазвалялася пісаць аб “рашучай барацьбе” з недахопамі ў сельскай гаспадарцы і ў грамадскім жыцці. У пісьменніцкім асяроддзі разгарнулася дыскусія аб месцы пісьменніка ў жыцці грамадства,

аб неабходнасці перагляду ўстаноўленай у літаратуры і мастацтве тэорыі бесканфліктнасці. На першы план паступова вылучаюцца агульначалавечыя маральна-этычныя каштоўнасці, барацьба за маральную чысціню і чалавека. Найчасцей у такія пераломныя для грамадства моманты літаратура адкрыта рэагавала на змены ў грамадстве, і на першы план вылучаліся творы найперш выкрывальнага характару. Пафас выкрыцця і адмаўлення з’яўляецца натуральным для творчасці пісьменнікаў другой паловы 1950-х – пачатку 1960-х гг., калі псіхалагічна дакладнымі і асабліва каларытнымі становяцца адмоўныя персанажы – гультай, абібокi, п’яніцы, аматары пажыць для сябе. У гэты час з’яўляюцца сатырычныя апавяданні “Прывал”, “Субардынацыя” Я. Брыля, “Кватаранты” А. Кулакоўскага і інш.

Актуальны ў той час “выкрывальніцкі” характар не абмінуў і творы маладога пісьменніка І. Пташнікава. Мастак слова псіхалагічна дакладнымі і каларытнымі паказваў супярэчлівых персанажаў (апавесці “Ілля Чачык”, “Лонва”). Гэта яркая праявілася і ў рамане І. Пташнікава “Чакай у далёкіх Грынях”, дзе асноўныя падзеі і ўзаемадачыненні персанажаў твора носяць у пераважнай большасці выкрывальны характар. Але разам з тым у рамане яркая паказваюцца пошукі героямі ўласных шляхоў у жыцці. Маральныя канфлікты перанесены ў асабісты свет герояў. Гэта выяўлена праз іх стасункі і ўзаемаадносiны, праз пошукі гармоніі і шчасця ва ўласным і грамадскім жыцці.

Увага пісьменніка скіравана на пошукі маладой вясковай інтэлігенцыі сябе ў новы час, а таксама на праўдзівае адлюстраванне ўзаемаадносiн маладых сучаснікаў. Галоўная гераiня рамана *Галiна* – дваццацігадовая дзяўчына – падаецца аўтарам разумнай, справядлівай і разважлівай. У вёсцы ёй давяраюць, да яе прыслухоўваюцца. У яе рамантычныя адносiны з Леанiдам, маладым перспектыўным студэнтам-журналістам. На пачатку твора здаецца, што яна яшчэ не ўпэўнена да канца, ці хоча звязаць свой лёс з ім, бо не так даўно развіталася з iншымi хлопцамі – Аркадзем і Васiлём Міронавічам. Кожны з трох хлопцаў кахае Галiну і жадае быць з ёю. Аўтар часта праз успамiны гераiні вяртае чытача ў яе мiнулае, да згадак пра адносiны з Аркадзем і Васiлём. Увесь час яна, успамiнаючы моманты, звязаныя з гэтымі героямі, параўноўвае iх. Так яна ўспамiнае Аркадзя: *“Мiнулае зноў ажывае ў памяцi... Села яна на Аркадзеў веласiпед з маторчыкам... I панёс ён яе на вулiцы, на выгане аж да рэчкі... Яна разгубiлася... Услед тады бег Аркадзь...”* [2, с. 182]. Гераiня нават прызнаецца сабе, што знешнасцю падобная да яго: *“Такая ж белабрыска... Толькi вось недзе старэйшая гады на два”* [2, с. 30]. Але пасля знаёмства з Леанiдам яна закахалася ў гэтага юнака. Галiна дзiвіцца са свайго моцнага пачуцця да хлопца: *“Падабалiся ёй i раней хлопцы, ды не было радасцi, не паступаўся боль, не ажывала душа... А ён? Ён не такi, як усе. Але ж кожны думае так*

заўсёды пра чалавека, без якога няма спакою... Яна ўсміхнулася. Няўжо яшчэ хто так можа пакахаць, як я, недарэка?" [2, с. 94]. Праз унутраны маналогі пісьменнік раскрывае перажыванні гераіні. Яна памятае ўсе дэталі знаёмства з Леанідам. Думкі і ўспаміны пра хлопца настолькі ўзрушаюць яе душу, што на вачах наварочваюцца слёзы. Але ад згаданых пачуццяў яна адчувае палётку: "Прыйшло каханне – прыйшлі і слёзы. Куды знік спакой... Скрыннуць дзверы – ён; бразне клямка ці весніцы – здрыгаешся, падасіся да акна, шукаеш яго вачыма і баішся нечага... Не ведала Галіна, што каханне – слёзы... Але слёзы – раса... Аднекуль пасля находзіць шчырасць, а то і радасць – хочацца тады гаманіць бясконца несціся на край свету, як узвей-вечер" [2, с. 93].

Аўтар неаднаразова падкрэслівае: хоць Галіна яшчэ зусім маладая, але яе паважаюць у вёсцы. Гэта асабліва добра бачна ў сцэне, калі малады фельчар наведвае хворую Ганну, маці Рамана Пэрца. Жанчына з вялікай удзячнасцю і нават любоўю ставіцца да дзяўчыны, ласкава звяртаецца да Галіны – "дачушка". Гэта добра відаць таксама ў эпізодзе, калі да Галіны з далікатнай просьбай прыйшла Ніна. Дзяўчына зацяжарала ад гультая Рамана Пэрца і, каб пазбавіцца ад сораму, вырашыла зрабіць аборт. Галіна праявіла сябе чалавекам далікатным і мудрым. Фельчар змагла пераканаць усхваляваную дзяўчыну не рабіць гэтага. Жыццё для яе – "веліч, радасць і каханне... Жыццё дае бачыць і тварыць. Падсячы, падрань яго, – і ты не птушка, ты – камяк, ты чвакнешся ў снег, у траву. Жыццё – гэта крылы..." [2, с. 172]. Як бачым, у думках і паводзінах дзяўчыны многае ішло як ад узвышаных уяўленняў пра каханне і мацярынства, так і ад цвярозых маральных разваг. У вобразе Галіны І. Пташнікаву ўдалося выявіць народны тып беларускай жанчыны, узнавіць яго ў адпаведнасці з маральнымі ўяўленнямі беларусаў. Пісьменнік псіхалагічна праўдзіва раскрывае характар і ўнутраны свет гераіні ў разнастайных індывідуальных праяўленнях.

Значная ўвага аўтара нададзена яшчэ аднаму герою – Леаніду. Ён – студэнт журфака, пачынаючы журналіст. Хлопец ужо друкуе свае артыкулы ў мясцовай газеце пад псеўданімам Г. Леанідаў. У вёсцы ў клубе ён "чытае лекцыі пра Месяц, космас". Леанід – перакананы камсамалец, ён выступае супраць царквы і святароў. Рэлігія для яго, у адпаведнасці з тагачаснымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі, – "опіум народа" [2, с. 100]. Герой упэўнена паўтарае антырэлігійныя выказванні, што "вера ў бога ніколі нікога яшчэ не ўзнясла на неба... што яна – рушнік тых, хто, прысвоіўшы чужое, хоча ўцерці і душу, і рукі... нават ад крыві. Яна – для цемрыва" [2, с. 100]. Гэты герой прадстае перад чытачамі разумным і разважным, але бескампрамісным ў дачыненні да ўсяго таго, што не адпавядае яго камсамольскім перакананням. І разам з тым Леанід сціплы, а гэта якасць, як трапна заўважыла Галіна, – "...у наш век упрыгожвае чалавека" [2, с. 55].

Пасля знаёмства з Галінай Леанід закахаўся. Аўтар вельмі яскрава апісвае першую сустрэчу маладых людзей, параўноўвае пачуццё першага кахання з першым вясновым вылетам пчол: “...Каму даводзілася бачыць, як вылазіць з зямлі пчала? Спачатку яе не відно, толькі чуецца ціхенька мц... мц... мц... Пасля з’явіцца галоўка, і вось пчолка раптам зазвініць, зайграе, закружыцца, затрыміць ля выгладжанай норкі і, як тая страла, чыркне ў наветра... Так і Леанід пазнаў Галіну, калі раничай, роўна ў дзевяць, адчыніў дзверы ў лабараторыю” [2, с. 52].

Чытач адчувае жаданне аўтара ў вобразе Леаніда ўвасобіць канцэпцыю гарманічнага героя, якому ўласцівыя жывыя пачуцці. Акрамя таго, герой надзелены добрым розумам. Гэта даволі яркі характар, у якім спалучаюцца тыповыя рысы маладога чалавека таго часу. Ва ўчынках і думках Леаніда выразна бачыцца аўтарская пазіцыя – стварыць вобраз ідэальнага героя-сучасніка. Уяўленне пра характар гэтага персанажа фарміруецца ў чытача праз адлюстраванне знешніх і ўнутраных праяў асобы Леаніда. Малады журналіст не баіцца напісаць у мясцовую газету выкрывальны артыкул пра гультая Рамана Пэрца, не баіцца прыйсці на размову ў дом святара, айца Сабоўскага, і з камсамольскім запалам агітуе яго жыць згодна з ідэямі камунізму, а не Богага завету. Леанід паказаны аўтарам як новы тып незалежнага чалавека з перадавымі сацыяльна-палітычнымі і педагагічнымі поглядамі. Вобраз Леаніда ўспрымаецца сёння як гістарычна абумоўлены. Гэты герой з’яўляецца тыповым прадстаўніком моладзі 1960-х гг.: яго думкі і паводзіны скіраваны ў будучыню, у яго свае, адрозныя ад прадстаўнікоў старэйшага пакалення, погляды на жыццё. Герой новага часу чуйна рэагуе на змены ў грамадстве.

Падрэзана апісваецца і псіхалагічна дакладна раскрываецца ў рамане і вобраз Аркадзя – яшчэ аднаго маладога чалавека, які кахае Галіну. Ён – настаўнік у вёсцы Грыні. Праз успаміны героя аўтар згадвае адносіны Леаніда з Галінай: “Каханне... Памяць захавала той зімовы вечар... Галіна, у накінутым на плечы паліто, ішла недзе з агарода. Угледзела яго – уздрыгнула. Не прывіталася, нічога не адказала, калі прывітаўся ён...” [2, с. 244]. Хлопец кахае дзяўчыну, нават аднойчы пацалаваў яе. Але для Галіны гэта быў неабдуманым ўчынам, пра які яна, здаецца, шкадуе. Галіна аддала перавагу іншаму і папрасіла Аркадзя больш не думаць пра яе: “Ты добры, Аркадзь... Ты сам ведаеш, які ты добры... Толькі не думай больш пра мяне... Не хадзі...” [2, с. 244].

Перажыванні і думкі пра дзяўчыну, першае каханне, якое не прынесла сапраўдай радасці, аўтар паказвае, перадаючы меланхалічны настрой героя. Аркадзь разумее, што кахае без узаемнасці, “што наперадзе толькі мука...” [2, с. 80], і сам задае сабе цалкам лагічнае пытанне: “Ці не лепш цяпер пакінуць думаць пра яе, Галіну?” [2, с. 80]. І. Пташнікаў змацяняльна дакладна перадаў псіхалагічны стан героя. Але разам з тым

заўважана, што эмацыянальны настрой не мае моцнага ўнутранага напружання. Як слухна заўважыў літаратуразнаўца С. Андраюк, “станоўчыя персанажы... у параўнанні з адмоўнымі, атрымаліся некалькі схематычныя, без глыбокага жыццёвага напаянення... адносіны да прыроды, каханне, дачыненні да спраў рэлігійных, на што ў першую чаргу скіраваны інтарэсы станюўчых герояў, ні для аднаго з іх не сталі на гэты час нечым асноўным, сэнсам і мэтай жыцця” [1, с. 37]. Непераканаўчасць станюўчых герояў рамана абумоўлена занадта статычнымі характарыстыкамі і звышспрошчаным канфліктам паміж станюўчымі персанажамі і іх антыподамі, якія намалеваны часам у трохі іранічнай манеры, абсалютна неўласцівай І. Пташнікаву, да якой ён больш так і не вярнуўся. Малады пісьменнік толькі пачынаў свой творчы шлях у жанры прозы і таму кіраваўся сваім бачаннем свету, уласнымі пошукамі героя.

У вобразнай тапалогіі твора аўтар адметна выяўляе абліччы супярэчлівых герояў. Сярод іх – Раман Пэрэц. “Раманку пераваліла за дваццаць гадоў. Працуе ён за прычэпнага і хоча, каб яго звалі Аляксандравічам. Але яго клічуць Раманка – пляснівы грыб” [2, с. 51]. Так аўтар адразу канстатуе, што гэта адмоўны герой. Раман – аматар выпіць, распуснік і балбатун. Але, сустрэўшы першае ў жыцці каханне, адчуўшы дабрыню і давер да сябе, хлопец мякчэе душою. Яго погляд на навакольны свет, на жыццё становіцца яснейшым, больш дакладным і лепшым. Спачатку Ніна, якая ад яго зацяжарала, не верыла ў тое, што ён зможа стаць добрым бацькам для дзіцяці і мужам для яе. Нават увогуле, ці захоча ён ажаніцца з ёю: “Які з яго бацька... У нядзелю вунь... Прывёз аднекуль з лесу снегу на багажніку... і цэлы вечар у дзяўчат штурляўся. Бацька...” [2, с. 264]. Але ён мае рашучы намер павярнуць сваё жыццё ў стваральнае русла дарослага мужчыны, “рашыў ачалавечыцца” [2, с. 264].

Як можна пераканацца, для І. Пташнікава было важна паказаць свайго героя ў дынаміцы, у маральным росце. Праз вобраз Рамана Пэрэца пісьменнік яскрава паказвае, як каханне можа змяніць чалавека ў лепшы бок, узвысіць яго духоўна. Праз вобразы іншых супярэчлівых герояў, таксама жыхароў вёскі, такіх як Джвучка, Выжлятнік, Авар’ян, І. Пташнікаў асуджае драпежна-спажывецкія адносіны да прыроды родных мясцін. Аўтар, па сутнасці, зрабіў гэты момант вырашальным у ацэнцы адмоўных персанажаў. У імкненні пісьменніка завастрыць увагу ў творы на негатыўных момантах жыцця, такіх як п’янства, гультайства, прысваенне чужога, канфлікце паміж сумленнымі, чыстымі, прыгожымі душой людзьмі і носьбітамі спажывецкай маралі, добра выяўляецца аўтарская пазіцыя.

Неабходна падкрэсліць, што ў першым рамане І. Пташнікаў уздымаў вельмі важную і сёння праблему – лёс духоўных і маральных каштоўнасцей у сучасным свеце. Ярка і выразна завастрыў мастак гэту

проблему ў вобразе нікчэмнага п'яніцы Рамана, гаспадарлівага Авар'яна, які хоць і схапіў за руку злодзея Платона, але ж і сам не абмінае тое, што “дрэнна ляжыць”. Людзей, якія крадуць на полі, пісьменнік вельмі ўдала назваў “стрыгунамі”. З вострым сялянскім поглядам на жыццё і вострай рэакцыяй на ўсё несправядлівае аўтар пераконвае чытачоў асудзіць Выжлятніка і Джвучку, якія крадуць і прапіваюць агульнае дабро. Несумненна, што І. Пташнікаву было важна правесці лінію размежавання паміж добром і злом, сцвердзіць сваю маральную пазіцыю, таму пісьменнік так палярна размясціў герояў: п'яніцам, злодзеям і гультаям Выжлятніку і Джвучку ў рамане супрацьпастаўлены сумленны і працавіты Авар'ян, іншыя героі – дзед Тодар, Ульяна, Аркадзь.

Згаданыя вобразы выяўляюцца аўтарам як станоўчыя чалавечыя і грамадскія тыпы. Для пісьменніка было важным паказаць праўдзівыя вобразы жывых людзей з іх рознымі якасцямі. Зусім відавочна, што, нягледзячы на ідэалагічную рэгламентаванасць у тагачасным жыцці і літаратуры, пісьменнік у сваіх творчых пошуках абапіраўся на жыццёвую праўду. Менавіта па гэтай прычыне ў рамане цяжка размежаваць галоўных і другарадных герояў. Асноўная мастацкая ўвага скіравана на паказ асобы ў кантэксце складанага часу.

#### Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Андрэюк, С. Чалавек на зямлі: нарыс творчасці І. Пташнікава / С. Андрэюк. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 254 с.
2. Пташнікаў, І. Збор твораў : у 4 т. / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1990. – Т. 1 : Раман. Аповяданні. – 478 с.
2. Шмид, В. Нарраталогія / В. Шмид. – М. : Яз. славян. культуры, 2003. – 312 с.